

Osmanlı Devletini Çöküşe Götüren Süreç: “İstikrazlar Ve Düyun-u Umumiye İdaresinin Kurulması”

Nazım KURUCA*

Özet

Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran hadiselerin başında mali olayların geldiği ifade edilmektedir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütçe açığını kapatmak için dış borç yoluna gidilmiştir. Kırım Savaşı'nın ardından yaşanan iktisadî gelişmelerin ışığında Büyük Britanya ve Fransa'dan dış borç alınmaya başlanmıştır.

19. yüzyıl öncesinde yaşanan bütçe açıklarının kapatılması için daha çok iç borçlanma tercih edilmekte idi. Ancak bütçe açıklarının artması ve devlet gelirlerinin de azalması neticesinde iç borçlanma bu açıkları kapatmak için yetersiz kalmaya başlamıştır. 1854 yılından itibaren başlayan dış borçlanma süreci, 1881 yılına gelindiğinde içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Yaklaşık 27 yıllık bir süreç içinde devletin önemli gelir kalemleri yabancıların eline geçmiştir.

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasından itibaren belirli gelir kaynakları tamamen yabancı devletler tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. Bu arada ihtiyaç duyulan malî kaynaklar ise yine dış borçlanma sayesinde temin edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti askerî ve siyasî alanda olmasa bile, 1881 yılından itibaren malî alanda tasfiye edilmeye başlandığını söylemek kuvvetle muhtemeldir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Dış Borçlar, Düyun-ı Umumiye İdaresi, 19. Yüzyıl, Fransa, Büyük Britanya.

Process Leading to Collapse of The Ottoman Empire “Establishment of istikrazlar and Düyun-u Umumiye Administration”

Abstract

It is stated that financial issues were one of the most important factors that caused the collapse of the Ottoman Empire. It was applied to foreign debt to compensate the budget deficit, particularly in the second half of the 19th century. In the light of the economic developments after the Crimean War, solid cash was borrowed from from the Kingdom of Great Britain and France as an external debt.

Before the 19th century, budget deficits was compensated from mostly internal debt. However, increase in the budget deficits and decrease in government's revenues could not respond to budget deficits. External debt process started from 1854 has become inextricable by the year 1881. Important revenue of the state has passed into the hands of foreigners within a period of approximately 27 years.

Beginning from the establishment of Düyun-u umumiye administration, specific revenue sources began to be completely controlled by foreign governments. Meanwhile, financial resources that are needed were tried to be supplied through external borrowing. It is likely to say that Ottoman Empire was liquidated in the financial field since 1881 even if not in the military and political field.

Key Words: Ottoman State, external debts, Düyun-u umumiye Düyun-u umumiye administration, 19th century, France, Great Britain.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hazırlayan hadiselerin başında, merkezî otoritenin zayıflaması, yabancıların ve onların ülke içindeki gönüllü temsilcilerinin iktisadî, sosyal ve siyasî hayat üzerindeki etkilerinin fazlaşması olduğu ifade edilmektedir (Kurmuş, 1982, s.18).

---

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

Osmanlı Devleti'nin bulunduğu coğrafya uzun yıllar dünya ticaretinin merkezi ve tüccarların buluşma yeri olarak kullanılmıştır. 16. yüzyılın sonlarında dünya ticaretinin Akdeniz limanlarının dışına kayması, fetihler yoluyla sağlanan gelirlerin kesilmesi, yeni üretim biçimi olarak İngiltere ve Avrupa'da gelişen kapitalizmin sunduğu yeni olanaklar karşısında Osmanlı pazarı bu yeni ürünlere açıldı (Irmak, 1992, s.17). Bu gelişmeler neticesinde, Osmanlı maliyesi, 16. yüzyıldan başlayarak sürekli ve artan bir çöküntüye sahne olmuş ve bu durum 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde çıkılmaz bir hal almaya başlamış idi (Aydın, 1993, s.109).

Bu arada, 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti, malî sorunlarının yanı sıra önemli bir askerî sorunlarla da karşı karşıya kalmıştı. Mevcut birliklerin niteliği artık, yeni fetihler yapmak şöyle dursun, imparatorluğu ayakta tutup, savunmaya bile yetecek durumda değildi (Cezar, 1986, s. 244). 19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal ve yapısal dönüşümü, kapsamlı bir arazi yasası veya eyalet yasası gibi yasalarla bir anda tersine çevrilemeyecek, yönlendirilemeyecek veya örgütlenemeyecek aşamaya gelmiş, en önemlisi ise, Osmanlı Devleti'nin teşkilât yapısı artık toplumunda tek iktidar kaynağı olmaktan çıkmış idi (Kasaba, 1988, s. 53).

Avrupa ticaret sermayesi, 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı ekonomisine nüfuz ederken, hem Osmanlı tüccarlarını hem de mültezimleri aracı ve mal tedarikçisi olarak kendi hizmet ağına katmış görünmektedir (Kıray, 1995, s. 80). Gayr-i müslim tebaanın yabancı devletlerin himayesine sığınarak ticaret yapmaları hususunda Padişah II. Mahmud oldukça hassas davranıyordu (Bağış, 1983, s.90). Bu tüccar grubu bir nevi yabancı devletlerin temsilcileri gibi davranış gösteriyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda öteden beri ihraç edilecek mallar, Osmanlı tüccarı tarafından iskele şehrine getirilir, yabancı tüccar tarafından buradan satın alındıktan sonra gümrük resmi ödenerek ihraç olunurdu. Ancak, 18. asrın sonlarından itibaren Avrupalı tüccarlar, aradaki mutavassıtları çıkarıp malı istihsal edildiği bölgede satın aldıkları takdirde kârlarının daha fazla olacağı düşüncesiyle memleket dâhiline nüfuz etmeğe başladılar (Kütükoğlu, 1976, s.4). 19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ihracatında en önemli yeri ham maddeler almakta olduğundan, ham pamuk ve yün ihracatı dokunmuş kumaşa oranla çok daha büyük bir yere sahipti. Bunun başlıca sebebi ise, mamul ihracat yapılan memleketlerde sanayiinin hızla ilerlemesi ve sadece hammadde işleyen büyük imalât merkezlerinin gittikçe gelişmesi ve Osmanlı sanayiinin eski gücünün kalmaması olarak ifade edilmektedir (Sarıkoyuncu, 1992, s.94). 19. yüzyılda Avrupa'da ciddi bir sanayileşme olduğu gibi, sanayi için gerekli olan hammaddenin temini ise yeni arayışları da beraberinde getirmekte idi. Osmanlı Devleti, Tanzimat (1839) öncesi ve sonrasına rastlayan yıllarda, Batılı ülkelere kıyasla biraz geç de olsa, bir "*sanayileşme hamlesi*" yapmaya çalışmış; ancak bu hamle onun bir sanayi toplumu haline dönüşmesine yetmemiştir (Cezar, 1991, s.161).

19. yüzyıldaki imtiyazlar, daha öncekilerden kapsamaları ve sınırlarının daha bilinçli bir şekilde saptanması ve ticarî hayata uygulanmasıyla diğerlerinden ayrılırlar (Okçuoğlu, 1999, s.498). 1838 yılında imzalanan ticaret antlaşması, en az düzeyde de olsa, ülkede bazı reformlar gerçekleştirilmeden uygulanamazdı. Mübadele alanında mutlaka liberalizmin uygulama alanına geçmesi, siyasal alanda da asgari bir liberalizmi gerektirmekteydi (Yerasimos, 1980, s.336). Bu ticaret anlaşması Osmanlı ülkesinde sadece ticarî faaliyetler üzerinde değil aynı zamanda siyasî ve hukukî alanda da kendisine hareket sahası yaratmak istemiştir.

Tanzimat devlet adamları, 1856–1876 yılları arasında yalnız gelenekselleşmiş bir iş haline gelmiş olan idarî alandaki suistimallerin kökünün kazınması için değil, aynı zamanda temsili yönetim ile yönetimde nihai sekülerizasyona temel oluşturan Batı fikirlerinin benimsenmesi yönünde de çaba harcadı (Davidson, 1997, s.18). Tanzimat dönemi devlet adamları kötü planlanmış malî merkezileştirme teşebbüsünde ve iç pazarların Avrupalılara açılmasında, neticeleri imparatorluk sisteminin çöküşünden önce tam olarak asla düzeltilemeyecek iki önemli hataya, belki de kaçınılmaz olarak düştüler (Finley, 1994, s.138). Bu hatalardan biri yabancı devletlere tanınan imtiyazlar gelmekte olup; bir diğeri de sosyal hayatı derinden etkileyecek olan Batı tarzı bir hukukî sistemin ülke içinde uygulamaya konulmak istenmesidir.

İngilizler, Anadolu mahsulâtı üzerinde tatbik edilen yed-i vahidden başka, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın hemen bütün Mısır mahsulâtına teşmil ettiği inhisar siteminin kaldırılmasını istemekte idiler (Kütükoğlu, 1974, s. 86). Nihâî müzakereler, Hariciye Nazırı Reşid Paşa riyasetinde, Başvekâlet muavini M. Kani Bey ve Hariciye müsteşarı Nuri Efendi'nin iştiraki ile Reşid Paşa'nın Balta Limanı'ndaki yalısında gizli olarak yapıldı ve dışarı herhangi bir haber sızması için gayret gösterildi. Sultan Mahmud'un evâhir-i Cemaziyülevvel 1254 (12–16 Ağustos 1838) tarihli ve muahedenin Devletin şanına uygun suretle yapılmasına âmir fermanının sudûrunu müteakip, hazırlanan muahede 16 Ağustos'ta Reşit Paşa ve Ponsonby taraflarından imza edilip müteakiben hükümdarın tasdikine sunuldu (Kütükoğlu, 1974, s. 107-108). 1838 Ticaret Antlaşması'nın meyvelerini bir an evvel toplamak hevesinde olan Düvel-i Muazzama ülkede reformların yapılmasından yana idi (Özcan, 1995, s.29).

Balta Limanı Ticaret Antlaşmasıyla önemli oranda imtiyaz sahibi olan İngiltere, üretimini ve dış ticaretini geliştirebilmek amacıyla, Sanayi Devrimi'nin başında olduğu gibi 19. yüzyılda da koruyucu bir gümrük politikasının ayakta tutmaya çalışmıştır (Kuyucuklu, 1982, s.87). Ticaretin hiçbir kısıtlamaya bağlı olmadan geliştirilmesini savunan İngiltere sanayi burjuvazisi, hücumlarını Levant Şirketine yöneltmekte de gecikmedi. Şirketin tekeli imtiyazının kaldırılması ve Osmanlı pazarının kendine güvenen herkese açık tutulması yolunda yoğun bir propaganda kampanyası başlatıldı (Kurmuş, 1982, s.16). İngiliz pamuklularının

ucuzluk, renklerindeki parlaklık ve dayanıklılıklarıyla Kahire'den İstanbul'a kadar Osmanlı pazarında “*prodigious demand*” bulunduğu ve ticaretin İngiltere için son derece önemli olduğu kaydedilmektedir (İnalçık, 1996, s.305).

Bunu takip eden yıllarda Fransa ile 6 Nisan 1839'da, 18 Mayıs 1839'da Hansa şehirleriyle (Lubecek, Bremen, Hamburg), 2 Eylül 1839'da Sardunya, 31 Ocak 1840'da İsveç ve Norveç, 2 Mart 1840'da İspanya, 14 Mart 1840'da Hollanda, 30 Nisan 1840'da Belçika, 22 Ekim 1840'da Zolverein hükümetleri (Prusya, Bavyera, Saksonya, Württemberg, Baden, Hasen elektörlüğü ve grand dükalığı, Thuringen, Nassau birliği, serbest Frankfurt şehri), 1 Mayıs 1841'de Danimarka, 20 Mart 1843'de Portekiz ile aynı şartları havi muahedeler imzalayarak ticarî imtiyaz sahibi olmuşlar idi (Kütükoğlu, 1974, s.115–117). İngiliz dışişleri bakanı Palmerston, Fransız büyükelçisine: “*Şunu hareket noktası olarak kabul ediyorum ki, ortak siyasetimizin hedefi Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazasıdır. Avrupa'da dengeyi elde tutmanın en zararlı güvencesi budur. Bu bakımdan onu düşmanları kadar, dostlarına karşı da savunmak zorundayız*” (Özcan, 1995, s.29) diyerek kendi siyasî ve iktisadî hedeflerini ortaya koymaktadır. Osmanlı bürokrasisinde ise aynı dönemde, “*1856 Paris Antlaşması ile ülkenin toprak bütünlüğünün Avrupa'nın toplu güvencesine bağlanması Resit, Ali ve Fuat Paşalar tarafından yürütülen dış politikanın bir neticesi olarak kabul edilmektedir. İlk defa Hristiyan olmayan bir devletin, Osmanlı Devleti'nin Avrupa hukukuna ve Avrupa milletler ailesine alınması Devletler hukukunun, gerçek anlamda uluslararası bir nitelik kazanmasını sağlamıştır*” (Yıldız, 2002, s.94) düşüncesi hâkim kılınmaya çalışılmaktadır.

İngiltere'nin isteği ile imzalanan 1838 Ticaret Antlaşması'ndan önce, kapitülasyonlar aracılığıyla, ithalât ve ihracat üzerindeki rüsumlar, geleneksel %10 oranından, ithalâta %5'e ve ihracatta %3'e düşürülmüş durumda idi. Transit ticaret vergisi ise %8 olarak tahsil edilmekte idi (Issawi, 1966, s. 38). Islahattan sonraki geçici devrede, bilhassa aşarın toplanmasında meydana çıkan kargaşalıklar ve eski mültezimlerle mahallî ayanın baltalama hareketleri yüzünden, 1839–1840 yılı devlet gelirinin mühim bir kısmı toplanamamıştı (İnalçık, 1996, s.373). Sikkelerin taşıması ve halkın elindeki iyi sikkeleri vererek taşışlılıları almaya zorlamak, altına çevrilemeyen kâğıt para basmak ve %12 faizle Galata bankerlerinden borç almak gibi yöntemler de uygulanıyordu. Mevcut koşullar altında her ne kadar mantıklısı Galata bankerlerinden faizle borç para almak idiyse de, bu da merkezî bürokrasisinin uzun vadeli çıkarlarına, yani ekonomik fazlanın denetiminin merkezileştirilmesine zarar veriyordu (Kıray, 1995, s.83-84). Toplam 10.000 kese olarak basılması tasarlanan kaimelerin 1/4'ü 62,5, 1/4'ü 125, 1/4'ü 250 ve diğer 1/4'ü ise 500 kuruşluk olarak çıkarılması düşünülmüştür (HH, No.52864; Akyıldız, 1996, s.29). Çıkarılan kaimelerin hazinenin ihtiyacına cevap verememesi üzerine, 13 B 1256/10 Eylül 1840 tarihinde senelik faizi 6.000 kese tutan 48.000 keselik yeni bir tertib kaimenin daha

çıkarılmasına karar verilmişti. Böylece çıkarılan kaimenin faizinin toplamı 10.000 ve muaccesesi de (peşinat) 80.000 keseye ulaşmıştı (Akyıldız, 1996, s.30).

Avrupa'yla iktisadî ve malî bütünleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte, 1840'larda Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez olarak bankalar kurulmaya başlandı. Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyete geçen ilk banka, 1844 yılında Londra'da bir grup İngiliz tüccar tarafından kurulan İzmir Ticaret Bankası'ydı (Commercial Bank of Smyrna), 200 bin sterlinlik sermaye ile kurulan banka, İzmir bölgesindeki Avrupalı ve diğer tüccarların artan ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlıyordu (Pamuk, 1999, s.229). Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk banka ise, 1847 yılında Galata bankerleri tarafından 200 bin sterlinlik bir sermayeyle ve devlet desteği ile kurulan Dersaadet Bankası'ydı (Banque de Constantinople). Yaşanan kriz neticesinde bu banka 1852 yılında ciddi manada devlete borç bırakarak kapanmak zorunda kalmıştır (Issawı, 1980, s.340; Pamuk, 1999, s.229).

Osmanlı Devleti'nde Borçlanma Süreci

Tanzimat dönemi aslında siyasî, askerî ve malî bir buhran döneminde başlar. 19. asır, devletin mali gücünü ve merkezî kontrolünü geliştirmek, bu dönem bürokratlarının amacı olduğuna göre; vergileri artırmak ama bunun için vergi kaynaklarını tespit etmek, kanunî vergi almak ve devlet hazinesini bu yoldan bol varidata kavuşturmak hedeflenmektedir (Ortaylı, 2007, s.477). *“Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun bir sonucu Osmanlı'nın iç gerilimlerini uluslararası plana taşınması, hükümetin Ferman'ın zamanlaması ve dilinde dış baskılara boyun eğmesi, reform sürecini yabancı denetimine açılmış, bu da Hristiyan Avrupa ile İslâmî Osmanlı kültürleri arasında derin görüş farklılıklarını vurgulamıştır.”* (Finkel, 2007, s.399)

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan önce de buna benzer görüşlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Hazine darlığını hariçten borç para almak suretiyle giderme fikri, ilk defa 18. yüzyılın son yarısında, I. Abdülhamit devrinde Osmanlı devlet adamları tarafından ortaya atılmıştır (Karal, 1983, s.209). Eylül 1784 tarihinde devletin ileri gelenlerinin iştiraki ile yapılan toplantıda ortaya atılan görüşler çerçevesinde Defter Emîni Hasan Efendi'nin düşüncesine göre, *“Devletin para gereksinimi ancak bir yabancı ülkeden borç alınarak karşılanabilirdi. Borç için başvurulacak ülkeler Fransa, Felemenk ve İspanya”* (Cezar, 1991, s.90) devletleri olabilirdi. Devletin halktan talep edeceği fonlar için karşılık gösterebilmesi, halkın da yatırım için belli bir tasarrufunun mevcut olması gerekiyordu. 1875 yılında uygulamaya başlatılan “esham”ın mukataaların malikâne satışlarına oranla halk tarafından daha câzip karşılandığı anlaşılmaktadır (Cezar, 1991, s.105).

“Esham bir maliye terimi olarak ilk defa, 1775 yılında uygulamaya konularak 1860'lı yıllara kadar mahiyetini değiştirmeden devam eden belirli bir iç borçlanma sistemini ifade eder. (Genç, 2000, s.186) *Mukataa adıyla bilinen vergi kalemlerinden bazılarında ait yıllık nakdî*

gelirlerin, faiz denilen belirli bölümlerinin sehimler halinde dilimlenerek özel şahıslara “muaccele” adı verilen bir peşin meblağ karşılığında kayd-ı hayat şartı ile satılması esham sisteminin özünü teşkil etmekte idi.” (Genç, 2000, s.186) Bu uygulamaya devletin önemli gelir kalemlerinin dahil edildiği, buna taşranın küçük ve önemsiz mukataaları, merkezdeki Emtia ve Duhan gümrükleri gibi önemli mukataalara ilhak edilerek yeni sehimlerin bu câzip mukataalar adıyla piyasaya sürülmesi takip etti.

19. yüzyılın ortalarına doğru, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, maliyede reform yapmak suretiyle para tedariki için vaktin elverişli olmadığı düşüncesinde idi. Acil bir tedbir olmak üzere, borç para alınması cihetine gidilmesini uygun gördü (Karal, 1983, s.209). Reformlara karşı hazine gelirleri giderek artan merkezîleşmenin gerektirdiği masrafların çok gerisinde kalıyordu. Bu yüzden hükümet yeni kaime çıkararak o dönemde alacaklılarının çoğu imparatorluk sınırları içinde yaşayan kişilere önemli ölçüde borçlandı (Shaw ve Shaw, 2000, s.132). Devletin para politikası saraydaki altın ve gümüş tabakların eritilmesi, şeriatın mücevheratı günah saydığını ilân ederek halkın ziynet eşyalarını devlete vermesi için ferman çıkarmaya kadar değişiklikler gösteriyordu (Kıray, 1995, s.83).

1850’li yıllar, başta Fransa ve İngiltere olmak üzere, bazı batı Avrupa ülkelerine mensup tasarruf sahiplerinin yeni yatırım alanları aradığı döneme rast gelmektedir. Osmanlı yönetiminde ise Mustafa Reşit Paşa’nın başında bulunduğu reform yanlıları borçlanmadan yana olmalarına rağmen; Fehmi Ahmet Paşa ve Mehmet Ali Paşa’nın da dâhil olduğu grup dış ülkelerden borç alınmasına karşı çıkarak Padişah Abdümeccid’i bu konuda ikna etmeye muvaffak oldular (Önsoy, 1999, s.39; Karal, 1983, s.210). Tanzimat döneminde uygulanmak istenen reformun meyvaları Kırım Savaşı’nın patlamasına kadar hayal kırıklığı uyandıracak derecede az oldu (Davidson, 1997, s.57).

Bu arada kontrol edilemeyen kaime hızla değer kaybetti ve bu durumdan dış ticaret olumsuz etkilenmeye başladı (Önsoy, 1999, s.32). Bu doğrultuda, maliye idaresi devlet görevlilerinden ve Osmanlı uyruğunda olanlardan “yardım” (iane) adı altında bir tür vergi toplayarak önceleri basılan getirili “kâğıt para”ları dolanımdan çekmeye başladı (Belin, 1999, s.474–475). 1851 yılında başlatılan bu uygulama “Doğu Savaşı” nedeniyle ileri bir süreye ertelendiği gibi hükümet, üstüne üstlük elinde bulundurduğu yörelerde geçerli olmak üzere “ordu kaimesi” adı ile yeniden 10 ve 20 kuruşluk “kâğıt para”lar çıkarmak zorunda kalmış ve bu sözü edilen kaimelerin miktarı 171.250 keseye ulaşmıştı (Belin, 1999, s.475).

Paris ve Londra’da bulunan banka ile yapılan anlaşma gereği Osmanlı Devleti’nin borçlanma isteği kabul edildi ve imzalanan mukavelenâme ile 55 milyon franklık yani 260 milyon kuruşluk bir borçlanma kabul edildi (Karal, 1983, s.209-210). Sadrazam Reşit Paşa, İstanbul Bankası’na (Banque de Constantinople) olan hazine borçlarını ödeyebilmek için

1850’de Paris’te Bechet Dethomas et Cie ve Londra’da Deveaux et Cie müesseseleriyle 55 milyon franklık bir istikraz mukavelesi imza etti. İstanbul Bankası’nın Londra’daki ajanı Baltazzi müessesesine istikraz hâsılâtına mahsuben 20 milyon frank yatırıldı. Fakat istikraz mukavelesi iradeye arz olunduğu zaman Reşit Paşa iktidardan tekrar uzaklaştırıldı. Mukavelenin reddi üzerine, Osmanlı Devleti 20 milyon frank avansı iade ettiği gibi 2,2 milyon frank da tazminat ödenmek zorunda kalmıştır (Suvla,1999, s.269).

Dış borç alınması konusunda, “*Sadrızam Ali Paşa inisiyatifini kullanarak, Padişahın onayını almadan, belki de onu oldu-bitti karşısında bırakmak düşüncesiyle, 1 Eylül 1852 tarihinde Paris’te Bechet Dethomas ve ortakları Bankası ve Londra’dan Devaux kuruluşu ile %6 faizli, %4 komisyonlu, 27 yıl vadeli 55 milyon frank tutarında bir istikraz anlaşması imzaladı. Anlaşmanın yürürlüğe girmesi Padişahın onayı şartına bağlanmıştı. Bu işlen tamamlanmadan hisse senetleri Paris’te piyasaya satışa sürüldü. Ancak Padişah bu antlaşmayı imzalamadı ve neticede 220 milyon kuruş tutarında tazminat ödenmesinin kabul edilmesiyle mesele halledilmiştir.*” (Önsoy, 1999, s.39-40). Neticede, devlet adamlarından toplanan yardım ve bağışlarla 2.200.000 frank tazminatla beraber geri ödenerek kapatılan bu borç anlaşmasının hafızalarda yarattığı olumsuz intiba yüzünden Avrupa piyasaları Osmanlı Devleti’nin borçlanma taleplerine karşı gayet temkinli yaklaşmakta idi (Akyıldız, 2007, s.16). Diplomasi sahasında yaşanan bu “*karışık ve plansız*” durum Batılı devletler nezdinde Osmanlı Devleti’nin itibarının zedelenmesine de vesile olmuştur.

1854 yılının ilk yarısında Avrupa’nın önemli bankerlerinden olan Rothschild vasıtasıyla yapılan başka bir borçlanma girişimi de başarısızlıkla neticelenmiş idi (Akar ve Al, 2003, s.3–5; Akyıldız, 2007, s.16). Kırım Savaşı’nın yarattığı yeni siyasî gelişmeler başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batılı devletlerin Osmanlı maliyesine doğrudan müdahale etmelerine de fırsat yaratmıştı (Blaisdell, 1940, s.44). Türkiye ilk istikraz mukavelesini müttefikleri olan Fransa ve İngiltere ile akdetti. Bu istikrazat 1853–56 senelerinde Rusya ile yapılan harbin icap ettirdiği fevkalâde masraflara karşılık olmak üzere yapılmıştır (Blaisdell, 1940, s.43). Bu savaş, durumu zaten pek parlak olmayan Osmanlı hazinesine, yaklaşık 11,2 milyon sterlinlik büyük ve ek bir malî yük getirdi (Akyıldız, 2007, s.11). 1854’te başlayan Osmanlı-Rus harbi malî durumu büsbütün kötüleştirmiştir. 24 Ağustos 1854’te Londra’da Palmer, Paris’te Goldschmidt müesseseleriyle borçlanma akdi imzalandı (Karal, 1983, s.210).

Londra’daki Palmer ve Paris’teki Goldschmidt müesseseleri aracılığıyla hükümetlerin garantisi olmadan borçlanmanın yapılmasına karar verildi. Bu iki ülkenin desteğiyle Mısır vergisi karşılık gösterilerek ihraç fiyatı %80, faiz oranı %6 ve vadesi 33 yıl olan 5 milyon sterlinlik bir borçlanma sağlandı. Bu paranın 2 milyon sterlinlik kısmı daha sonra kullanılmak üzere 3 milyonluk bölümü beş taksit halinde Osmanlı hükümetine teslim edildi. 1854

borçlanmasından komisyon, sigorta, havale, faiz vs. masraflar indirildikten sonra Osmanlı hazinesine giren para 2.018.845 sterlin olmuştur (Akyıldız, 2007, s.17). Fransız ve İngiliz hükümetleri ödemelerin güvencesini üstlendiklerinden dolayı, alınacak paranın nerelerde kullanılacağını denetlemekle yükümlü olmak üzere bir karma kurul oluşturuldu. Bu kurulda Fransa adına bir “maliye genel denetmeni” ile İngiltere adına da bir delege bulunacaktı (Belin, 1999, s.476). Bu istikraz mürettebatının ödenmesi için Mısır vergisi karşılık gösterilmiştir (Suvla, 1999, s.270).

İlk istikrazın üzerinden henüz bir sene geçmişken, imparatorluk 1855’te fevkalâde diyebileceğimiz şartlar altında ikinci bir istikraz akdetmiştir. Bu istikraz ile hazineye 5.65 milyon Osmanlı altını temin edilmiş ve karşılık olarak Mısır vergisinin birinci istikrazdan kalan kısmı ile Suriye ve İzmir gümrükleri varidatı gösterilmiştir (Suvla, 1999, s.270). 27 Haziran 1855’te Türk hükümetiyle Fransız ve İngiliz hükümetleri arasında bir mukavele imzalandı ve bu iki devlet “hâsılatı harbin idamesine sarf olunacak” beş milyon sterlinlik bir istikrazın faizlerine kefalet ettiler. Faizin bu suretle temin edilmiş olması en muhafazakâr bankerleri bile ortaya çıkardı ve bu rekabet ihraç fiyatında da tesirini gösterdi. Bu muamelede ecnebi kontrolü fikrinin ilk tohumları mevcut bulunuyordu (Blaisdell, 1940, s.43-44). Alınan borcun harcanmasının denetlenmesi,, hazine hesaplarının kontrol edilmesi için İngiliz hükümeti temsilcisi Lord Hobart ve Fransız Marci de Ploeu’e dan teşekkül eden bir komisyon kuruldu. Osmanlı hükümetinin sert tepkisine sebep olan bu komisyon, yabancıların Osmanlı iç işlerine ciddi bir müdahalesi, müttefiklerin Babiâli’ye güvensizliklerinin bir göstergesi idi (Önsoy, 1999, s.47). 1854–1855 borçlanmalarından elde edilen 7,4 milyon sterlin, Osmanlı hazinesine 11,2 milyon sterline mal olan Kırım Savaşı’nın finansmanına kullanıldı (Kıray, 1995, s.92).

Tablo 1:Yabancı Paraların Osmanlı Lirasına Göre Değerleri

Para Çeşitleri	1 Osmanlı Lirası	Kuruş Değeri
İngiliz Lirası	0,903	110,69
Frank	22,84	4,39
Mark	18,44	5,42
Mısır Lirası	0.88	113,37
Florin	10,94	9,14
Dolar	4,39	22,75
Ruble	8,54	11,70

Kaynak: M. Belin, age., s.472.

Yukarıdaki tabloda, 19. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı lirasının yabancı paralar karşısındaki değeri verilmiştir. Buna göre, Osmanlı lirasının İngiliz ve Mısır lirası karşısında daha düşük değerde olmasına rağmen, mark, frank, florin, dolar karşısında daha değerli görünmektedir. Devletin muhtelif kurumlarındaki hizmetlerinin neticesinde tekrar Hicrî 1269 (1852–1853)’da Takvîm-i-hâne musahhihliğine tayin olunan Lütfî Efendi’nin Kırım Savaşı münasebetiyle müracaat edilen iç ve dış borçlanmaya dair eserinde: “*Müddet-i muhârebe olan*

yirmi sekiz ay zarfında Devlet-i aliyye'nin kâffe-i mesârifâtı-ı harbiyye-i fevka'l-âdesi yedi milyon lîre olup, üç milyonu istikâz akçesinden ve dört milyonu dâhil-i memleketten, yani kâimededen ve i'âne-i cihâdiyyeden hasıl olmuş olduğu bazı evraklarda görülmüştür" (Aktepe, 1984, s.117) denilerek borçların kaynağı belirtilmektedir.

Osmanlı maliyesi çok tehlikeli bir durumda bulunduğundan Mustafa Reşid Paşa 1858'de yeni bir dış borçlanmaya gittiğinde, alacaklılar kendisinden karşılık olarak bellibaşlı reformları yapmasını ve değerini kaybederek devletin kalan parasal güvenilirliğini de yok sayan bono ve kâğıt parayı kaldırmasını istediler. Yabancı alacaklılar imparatorluğa öylesine ağır faiz koşulları kabul ettirmişlerdir ki, yalnızca bu borç için imparatorluğun ödemek zorunda olduğu faiz %60'ı buluyordu (Shaw ve Shaw, 2000, s.133). Yabancı devletlerden alınan borç para, ekonomi hayatının düzenlenmesi ve geliştirilmesi için sarf edilmedi. Borçların faizleri bile yeni borçlar yapılmak suretiyle ödenmeye başlandı (Karal, 1983, s.217).

1858 istikrazı, kaimenin tedavülde çekilmesi için alınmış olmasına rağmen mevcut kaimenin ancak bir kısmının kaldırılmasına kâfi geldi. Borçların yıllık faizi ve geri ödeme taksitleri bir milyon lirayı geçmiş, birçok borç senedi tedavül etmeğe başlamıştı. Galata bankerlerinden kısa vadeli borçların alınması başka bir sıkıntıya zemin hazırlamıştı. Bunun yanında hazine, Saray, Tophane, Tersane ve Harbiye'nin masraflarını karşılamak üzere esham-ı cedit, sergi, hazine tahvili, esham-ı mümtaze ismi altında bonoları piyasaya çıkararak iç borçlanmaya gitmek zorunda kalmış idi. Yapılan bu borçlanmanın toplam tutarı 10–15 milyon liraya ulaşmış ve Padişah Abdülmecit 28 Ağustos 1858 tarihinde bir fermanla halkı tasarrufa davet etmiştir (Yerasimos, 1980, s.140; Önsoy, 1999, s.57). Buna rağmen sarayın israfatı gittikçe büyüyordu; çünkü fermanın neşriyle bir zaman harcamalarını kısan saray yetkililerinden bir kimse, yüksek fiyata mücevherat almakta bir sakınca görmemiştir (Morawitz, 1978, s.28).

Padişah, 19 Kasım 1859 tarihli bir hatt-ı hümayun ile İmparatorluk maliyesinin içine düştüğü sıkıntıları tespit etmek ve bunun çözümü noktasında çareler aramak için Hazine-i Meclis-i Âlisi'nin kurulmasını emretmiştir. Babıâli, Avrupa tecrübesinden faydalanmak üzere Meclise üç yabancı uzmanı davet etmiş ve Avusturya'dan M. Lackenbecher, Fransa'dan Marquis de Ploeuc ve İngiltere'den M. Fallconnet ülkeye getirilmiştir (Blaisdell, 1940, s.46). Avusturya'dan M. Lackenbecher 1857 yılından beri Osmanlı Devleti'nde Islahat-ı Meclis-i Âlisinin idarî ve malî müşavirliği sıfatını da taşımaktadır (Blaisdell, 1940, s.46).

1860'lı yıllara gelindiğinde kaimenin sebep olduğu karışıklık dolayısıyla İstanbul piyasasında tam bir belirsizlik yaşanmaya başlandı. Altın piyasadan çekildi, döviz kurları gündün güne, hatta saatten saate değişiklik göstermeye başladı (Du Velay, 1978, s.89). 1860 yılında içlerinde bazı ileri gelen bankerlerin bulunduğu bir grup 350.000 lira sermayeli İttihat-ı Malî şirketini kurarak, Osmanlı lirasını İngiliz sterlini karşısında sabit tutmaya, kaimelere

numara vermeye değeri 750.000 lira tahmin edilen kaimeyi tedrici bir şekilde on yıl içinde tedavülden kaldırmayı düşünmekte idi. Şirkete her yıl 165.000 lira tazminat ödenecek ve bu tazimata ağnam vergisi karşılık gösterilecekti (Du Velay, 1978, s.89, Önsoy, 1999, s.59). Kurucular banknot basma imtiyazına sahip bir devlet bankasına dönüşmek gayesiyle Türkiye Bankası adıyla yeni bir kredi kuruluşu vücuda getirdilerse de bütün bu teşebbüsler başarısızlık ile neticelenmiştir (Önsoy, 1999, s.59-60).

Musevi asıllı Mires, Fransa'da basın hayatında önemli işlere imza atmıştı ve basın yoluyla halkın gelecekte demiryollarının geleceğine dair dikkatlerini çekerek hisse senetlerini satmayı düşünüyordu. Bu arada Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri yakından izleyen Mires, Babiâli'ye en sıkıntılı zamanında istikraz teklif ederek onun sempatisini kazanmaya muvaffak oldu. İstikraz antlaşması 29 Ekim 1860 tarihinde imzalandı ve 17.775.000 lira tutarındaki borçlanma %6 faizli ve 36 yıl vadeli idi (Önsoy, 1999, s.67-68). Tahvillerin ihraç fiyatı %53,75 olarak kabul edildi, Mires, istikrazı bir defada olmayıp 18 taksit halinde Osmanlı Devleti'ne verilecekti. Buna karşılık anapara ve taksitlerinin hemen geri ödenmesine başlanacaktı. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin eline geçen para azaldığı gibi, Mires'in kâr haddi daha da artacaktı (Önsoy, 1999, s.68). Fransız polisi, Mires'i öteki şirketlerindeki fonları kötüye kullanmaktan ötürü tutuklayıncaya kadar tahvil satışları oldukça başarılıydı (Kıray, 1995, s.97). 18 Şubat 1861 tarihinde finans kâğıtları üzerinde tahrifat yapmak ve karşılıksız çek vermek, sahte evrak düzenlemek gibi suçlardan dokuz yıl hapis ve 3.000 frank para cezasına çarptırılmıştır (Önsoy, 1999, s.70). Sterlinin değeri bu hadisenin devamında beş ay içinde 129 Osmanlı kuruşundan 200 kuruşa fırlamıştır (Du Velay, 1978, s.95). İstanbul'daki kriz daha vahim oldu ve Galata tüccar ve bankerleri paniğe kapıldılar. Piyasada altın sikke mevcut olmadığından Avrupa'ya olan borçlara karşılık, sandıklar dolusu gümüş ve bakır paralar "Messagerie Maritime" kumpanyasına mensup vapurlarla Marsilya'ya gönderildi (Du Velay, 1978, s.99).

Bu müddet zarfında, malî vaziyet yaşanan olumsuzluklar üzerine tekrar sıkıntılı bir döneme girmişti. Dört milyon İngiliz lirasına baliğ olan ve senevî %12 faizi mürekkep verilen borç her altı senede bir misli artıyordu (Blaisdell, 1940, s.50). 1860'ta Islahat-ı Maliye komisyonu Islahat-ı Maliye Meclis-i Âlisine tahvil olundu ve bu yeni heyet Mires istikrazının fena neticelerini izale için, Lord Hobart ve Mr. Foster ile teşriki mesai edebilmesi maksadıyla salahiyetler verildi (Blaisdell, 1940, s.61). 1858 ve 1860'da alınan diğer istikrazlar ancak geçici bir ferahlık yarattı ve 1861'de malî bunalım kıvamına erdi. İngiliz ve Fransız yardımı Osmanlı hükümetine yerli istikrazları ödemek ve yeni bir malî araç Osmanlı Bankasını kurmak imkânını verdi (Lewis, 1988, s.120). İngiliz hükümetinin iki görevlisi, Lord Hobart ile M. Forster, Mires kredisinin başarısızlığıyla ortaya çıkan ve çıkması muhtemel durumu incelemek üzere, 23

Mayıs 1861 tarihinde İstanbul'a geldiler (Önsoy, 1999, s.71). Aynı günlerde, Fransa hükümeti de Fransa Bankası Müdür yardımcısı Baron Doyen'i İstanbul'a gönderdi. Yaptığı temaslara neticesinde zararlarını abartılı olarak 450 milyon Osmanlı lirası olarak tespit etmişlerdir (Önsoy, 1999, s.71-72).

1-13 Mart 1862 tarihine kadar "kaime" basımına devam edildi ve ayda 60.000 keselik 10, 20, 50, 100 kuruşluk "kaime"ler İstanbul'da dolanımına sunuldu (Belin, 1999, s.475). 1862 yılında piyasadaki miktarı 10 milyon lirayı aşmış bulunan kaimelerin mutlaka tedavülden kaldırılması gerekli görülmüştür. Kaimelerin %40'ının para ile ve %60'ını "esham-ı cedide" ile ödenmesi şartıyla 200 milyon Franklık bir borçlanma yapılmıştır. Bu istikrazın ihraç fiyatı %68, müddeti 23 yıl, faiz oranı %6, itfa oranı %2 idi. Karşılık olarak da tütün, tuz, damga resmi hâsılatı ile temettü vergisi gelirleri gösterilmişti ki, bunların yıllık tutarı 16 milyon Frank idi (Sayâr, 1977, s.211). Çalışmaların yapıldığı iki aylık müddetin sonu olan 1 Eylül 1278/13 Eylül 1862'de gazetelerde bir ilân yayımlanarak, kaimenin artık tamamen tedavülden kaldırıldığı ve bu tarihten sonra alış-verişin altın ve gümüş mecdiye, beşlik, altılık ve daha küçük meskûkâtlarla yapılması gerektiği halka bildirilmiştir. Ra 1279/9 Eylül 1862'den itibaren alış-verişlerde kaime kullanılmamaya ve muamelât sadece sikke ile yapılmaya başlanmıştı (Akyıldız, 1996, s.74-75).

1863 yılında Osmanlı Bankası'nın imtiyaz fermanını ellerine alan Fransız ve İngiliz kurucular 200 milyon Franklık 1863 borçlanmasının eshamının çıkarılmasını üstlendiler. Bu istikrazın ihraç fiyatı, 50 milyon için %68, 150 milyon için %72 idi. Karşılık olarak da Bursa ve Edirne vilayetlerinin Harir (ipek) öşrü, İzmir, Karasi, Midilli vilayetlerinin zeytin öşrü ve bazı vilayetlerin gümrük gelirleri gösterilmiştir (Sayâr, 1977, s.212). 1863 yılında Osmanlı Bankası banknot çıkarma yetkisini almış ve bu bankanın banknotları 1947 yılına kadar piyasalarda işlem görmüştür (Kıpal ve Uyanık, 2001, s.22). Osmanlı Bankası'nın kurulmasını takiben, 1868'de (Credit General Ottoman)'ın, 1871'de (Banque Austro-Turque) ve (Banque de Constantinople)'un, 1872'de (Societe Ottomane de Change et de Valeurs)'un kurulduğunu ve faaliyetlere başladığını görmekteyiz (Sayâr, 1977, s.207).

1865 yılına gelindiğinde, dış borçların vadesi gelen kupon bedellerini ödeyebilmek için hazinede para yoktu. Bunun üzerine hükümet Osmanlı Bankası, Credit Mobilier de Paris ve Societe General ile 1865 borçlanma sözleşmesini imzaladı. Bu borçlanmanın müddeti 21 yıl, faiz oranı %6, itfa oranı %2.44 idi. Karşılık olarak Ergani Bakır Madeni gelirleri ile Ağnam resmi hâsılatı gösterildi (Sayâr, 1977, s.213). O zamana kadar uygulanan farklı olarak belirli bir devlet geliri yerine devletin genel gelirleri karşılık gösterilmiştir (Önsoy, 1999, s.91). Eshamı Cedide Tahvilât-ı Mümtaze, vergiler ve sair borçlardan oluşan eski iç borçlar, faiz amortismanlı yeni tahvillerle değiştirilmiştir ki, bu işleme maliyede "*Borçların Değiştirilmesi/Conversion des dettes*" denilmektedir. Büyük çoğunluğu Galata bankerlerinin,

bir kısmı da yabancıların elinde bulunan bu tahvillerin faiz ve amortismanlarının ödenmesi için 1864–1865 bütçesine 2.464.000 lira/56.000.000 franka ödenek konulmuştur (Sayâr, 1977, s.213).

Osmanlı Devleti yaklaşık beş yıl süre ile borç almadı, devlet bu süre içinde, devlet memurlarının birer maaşlarını hazineye bağışlamalarını, memurların maaşlarının yarısını %10 faizli tahvillerle ödenmesini, vergi mükelleflerinin ödedikleri verginin $\frac{1}{4}$ oranında maliyeye borç vermesi gibi tedbirlerle durumu düzeltmeye çalışmıştır (Önsoy, 1999, s.91-92).

İmparatoriçe Eugenie'nin 13 Ekim 1869 tarihinde Sultan Abdülaziz'i ziyaret etmesi, Fransız halkı üzerine bir memnuniyet havası yaratmıştır. Paris para piyasalarında Osmanlı tahvillerine karşı ilgi artmaya başlamıştır. Fransız Comptoir d'Escompte bankası ile 24.440.000 lira (555.555.000 frank) tutarında bir borç anlaşması yapılmıştır. Alınan bu borç %6 faizli ve 33 yıl geri ödemeli olacaktı. Bu amaçla çıkarılan tahviller %54 ihraç fiyatıyla Fransa bankası, banka tarafından da %61 üzerinden Paris, Lyon, Londra, Amsterdam, Berlin, Hamburg ve İstanbul'da halka satıldı. Karşılık olarak Cezayir, Halep, Adana, Suriye, Yanya ve Trabzon vilayetleri aşarından 22.300.000 frank, Bursa vilayeti aşarından 8.100.000 frank, Bosna vilayeti aşarından 4.500.000 frank, Aydın ve Menteşe vilayetleri aşarından 2.700.000 frank, Konya aşarından 3.600.000 frank, Bağdat varidatından 5.700.000 frank, ağnam resmi fazlasından 13.600.000 frank olarak toplam 60.500.000 frank (2.688.000 lira) teminat gösterildi (Yeniay, 1964, s.42; Önsoy, 1999, s.93).

1870 yılında Bayındırlık Bakanı Davut Paşa'nın Avrupa ziyareti ile Belçika Bankerlerinden Baron de Hirsch ile yapılan görüşmelerde bir anlaşmaya varılmış ve buna göre; 2000 kilometrelik bir demiryolunun yapılması için 99 yıllık bir imtiyaz verilmesine ve yılda 22,000 franklık "kilometre garantisi" tanınmasına karar verilmiştir Bu garantinin 14.000 franklık kısmı devlet tarafından, 8,000 franklık kısmı imtiyaz sahibi şirket tarafından sağlanacaktı. Baron de Hirsch bu anlaşmaya göre piyasaya çıkarılan tahvilleri 128,5 franktan satın alıp Avrupa bankalarına 150 franktan satmış elde edilen karın %30'una ortak olmuştur. Avrupa'nın her kentinde 180 franklık bir fiyata satışı çıkarılan tahviller, Avusturya bankasında 183 franka yükselmesine karşılık, diğer ülkelerde pek rağbet görmemiştir (Sayâr, 1977, s.216). Baron de Hirsch denetimindeki bu işletmeye daha sonraki zaman içinde Avusturya ve Fransız iştirakçilerde girer (Aksoy, 1991, s.65). 1872 yılında imzalanan yeni bir sözleşme ile 2000 kilometre uzunluğunda döşenmesi gereken hatlar 1250 kilometreye indirilmiş ve yapımına devam edilmiştir (Sayâr, 1977, s.216). Bu dönemde Batı Anadolu'da iki küçük hat olan İzmir-Aydın (18679 ve İzmit-Turgutlu (1866) ve Alaşehir hattı (18759 Osmanlı malî müdahalesi olmadan İngiliz gruplarının sermayesiyle işletmeye açılmıştır (Aksoy, 1991, s.65).

1870 Fransız-Alman savaşı siyasî alanda olduğu gibi ekonomik sahada da etkisini kısa zamanda göstermiştir. 1871 Haziran ayında Credit General Ottoman ve Londra'daki Cohen and Sons ve Dent Palmer and Company kuruluşları arasında 6.270.000 liralık istikraz akd olunmuştur. İstikrazın faizi %6, bu amaçla çıkarılan tahvillerin ihraç fiyatı %73 olarak tespit edilmiştir (Önsoy, 1999, s.95). Bu gelişmelerin olduğu sırada, 1862, 1863 ve 1865 yıllarına ait borçların faizleri Londra para piyasasından yüksek faizle alınan avanslara ödenmek durumunda kalmıştır.

1872 yılında ödenmesi gereken borçlar, Osmanlı Bankası ve diğer finans kuruluşlarından alınan yüksek faizli kredilerle karşılanabilmiştir. 1871 yılı sonunda Osmanlı Devletine kredi vermek amacıyla merkezi Viyana'da bulunan Avusturya-Osmanlı ve Avusturya-Türk bankaları kuruldu. 1872 yılı dış borçları %9 faizli ve %98,5 ihraç fiyatlı 12.238.000 lira değerindeki hazine tahvilleri bu bankalara satılarak ödendi (Önsoy, 1999, s.96). 1873 yılında İstanbul'daki Credit General ile Paris'teki Cresit Mobilier bankaları ile yapılan anlaşma sonucunda, beheri 500 franklık 1.388.889 frank tutarında tahvil çıkarılacak, bu iki bankaya 270, piyasaya 297,5 franktan satış yapılacaktı. Bu borçlanmanın faiz oranı %6, itfa oranı %1 olan bu istikrazın karşılığı olarak da Ankara, Tuna vilayetleri aşar vergisi gelirleri ile Anadolu ağnam resmi hâsılatı ve tütün inhisarı fazlası gösterilmiştir (Sayâr, 1977, s.220-221). 1873 yılında, İstanbul ve çevresindeki tütün satışı tekeli "İdareyi İnhisariye-yi Duhan" adı altında yeni bir idareye bırakılmıştı. Bu idare ilk "devlet tekeli" idaresi niteliğindedir (Oktar, 1992, s.35).

1874 başına gelindiği halde, 1872 yılı hazine tahvillerinin kupon vadesi ödeme yapılamadığı için protestolar ile karşılaşılıyordu. Yabancı bankalar kendilerinde bulunan Türkiye'ye ait menkul değerler üzerine haciz koyuyorlardı. Galata bankerlerinden 75 milyon frank avans alınmış ve Maliye Bakanı Paris'e giderek 1 milyon 570 bin sterlin avans almayı başarmış idi (Sayâr, 1977, s.221).

Bu arada Osmanlı Bankası'na tanınan yeni imtiyazlar ile sermaye artımı yapıldı ve bankaya, devletin hazine işlerini yapmak görevi verildi. 1874 yılında Osmanlı Bankası III. Tertip Genel Borçlar Tahvillerini ihraç etmiş idi. 40 milyon liralık bu borçlanmanın ihraç fiyatı %43,5 faiz oranı %5, itfa oranı %1 idi (Sayâr, 1977, s.222).

Tablo 2: Osmanlı Borçlarının Dönemi ve Miktarı

Dönem	İstikraz Adedi	Borçlanılan	Ele geçen Para (Altın Lira)
Abdülmecit (1854–1861)	4	16 milyon	8 milyon
Abdülaziz (1861–1875)	12	227 milyon	121 milyon
Abdülhamit (1875–1909)	18	113 milyon	77 milyon

Kaynak: Kipal ve Uyanık, 2001, s.22

Yukarıdaki tabloya göre; 1854 yılında başlayan dış borçlanma süreci 1909 yılına kadar devam etmiş ve bu dönemde 34 kere alınan borçların genel toplamı 256 milyon liraya ulaşmıştır. Dış borçlanma konusunda daha önce karşılaştığı güçlüklerin üstesinden gelen Osmanlı Devleti, 24 Ağustos 1854 tarihinde Londra'dan 3.000.000 milyon İngiliz lirası (livres sterling) almayı başardı.

Alınan borcun önemli bir kısmı ihraç bedeli olarak, komisyon hakkı olarak kesilmiştir. Bu kesinti 1854-1865 döneminde alınan borçlar için %50, 1861-1875 döneminde alınan borçlar için %47, 1876-1909 dönemi için %32 ve 1909-1914 dönemi için de %20'dir. 1854-1914 arasında alınan toplam 402 milyonluk borcun %60,4'ü ele geçerken, geriye kalan %39,6'sı alacaklılarda kalmıştır (Okçuoğlu, 1999, s.548).

1879 yılı sonunda Galata bankerleriyle altı resim anlamına gelen Rüsüm-ı Sitte İdaresi çalışmaya başlamıştır. Sözleşme gereğince, Galata bankerlerinden alınan 8.725.000 lirayı bulan kısa vadeli borçların faiz ve amortisman bedellerinin karşılığı olarak bütün tuz, damga, müskirat su avcılığından elde edilen resimler ile Bursa, Edirne, Samsun'un ipek öşründen oluşsan altı kaynağının on yıllık hasılatı Rüsüm-ı Sitte İdaresi tarafından tahsil edilerek kısa vadeli borçların faiz ve amortismanlarını ödenecekti (Sayâr, 1977, s.241).

Abdülhamit döneminde ihracat 1878-1879'da 839,6 milyon kuruştan 1907-1908'de 1,9 milyar kuruşa çıkararak %100'lk bir artış göstermiştir (Shaw ve Shaw, 2000, s.290). Buna rağmen bu dönemde alınan borçların artarak devam ettiği ve yapılan çalışmalara rağmen bütçede ciddi açıkların devam ettiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin İflas İlanı

Bu dönem boyunca dış ticaretin hızı bu yüzyılın en yüksek düzeyine ulaştı. 1857-1873 yılları arasında, ihracatın ortalama yıllık büyüme hızı, sabit fiyatlarla %6,2, ithalatınki %5,2 idi (Pamuk, 1884, s.21; Kıray, 1995, s.135). İmparatorluğun borçlarını ödeyemez duruma gelmesinin nedeninin, tavsiye edilen bütün reformları gerçekleştirememesi olduğu söylenebilir de, bu o kadar kolay değildir (Kıray, 1995, s.135). 1874 istikrazının muvaffakiyetine rağmen, imparatorluğun dâhilî ahvali hiç de iyi değildi. O sene vilâyetlerde mahsulât fena olmuş; hükümet açlığa mâni olmak için halkın bir kısmına muavenete mecbur kalmıştı. Harici borçlar iki yüz milyon sterline baliğ olmuştu; senevî mürettebat da on iki milyon sterline yakındı (Blaisdell, 1940, s.99). Sadece Ankara bölgesinde, 1873-1874'te yaşanan seller ve salgın hastalıklar neticesinde nüfusun %25'i, çiftlik hayvanlarının da %25'inin öldüğü bildirilmektedir (Issawı, 1980, s.7). 1875 Ağustos'unda Mahmut Nedim Paşa iktidara getirilmiş, Avrupa devletleri ise bu yönetime karşı bir güvensizlik içinde idi. Türkiye'nin haricî borçlar mürettebatını tediye muktedir olmadığını ilân eden iradeler bunun zamanında neşredilmişti (Blaisdell, 1940, s.100-101). 1875'te iç ve dış borç faizlerinin ancak yarısının

ödenebileceği, geri kalan kısmının ise 5 yıl içinde %5 faizli bonolar ve taksitlere bağlanacağı alacaklılara duyurulmuştur (Sayâr, 1977, s.207).

6 Ekim 1875 tarihinde yayınlanan bir kararname ile iflâs resmen ilân edilmiş oldu. 6 Ekim 1875'te Osmanlı hükümeti İstanbul gazetelerinde bir duyuru yayımlayarak, 5 milyon Osmanlı lirası tutarındaki bütçe açığını gözönüne alarak, borç faizi tutarının sadece yarısını para olarak, geri kalan borcu, yeni basılıp dağıtılacak %5'lik hisse senetleriyle ödemeye karar verdiği açıkladı (Kıray, 1995, s.145). Bu kararnameye göre, iç ve dış borçların taksit ve faiz toplamının beş yıllık süre içinde sadece yarısı ödenecek, diğer yarısı için 10 yıl ödemeli %5 faizli tahviller verilecekti. 1874'te hükümetin gelirleri 22 milyon sterlin, ihracatı da 19 milyon sterlini. Borç- ihracat oranı %10,5'e, borçların faizleriyle birlikte ödenmesinin getirdiği yük, ihracatın %66'sına, hükümet gelirlerinin %57'sine tırmandı. Bir de ödenmesi gereken 16 milyon sterlin kadar kısa vadeli borç vardı (Issawı, 1980, s.360; Blaisdell, 1940, s.80; Kıray, 1995, s.145).

Tahvillerin güvence altına alınması amacıyla genel gümrük gelirleri, tuz ve tütün hâsılatı, Mısır vergisi, bu kalemlerin yetersizliği durumunda bunlara koyun vergisi eklenecekti. Bu faaliyetlerin yürütülmesinde Osmanlı Bankası görevli olacaktı (Önsoy, 1999, s.106-107). Osmanlı Bankası başta olmak üzere batılı para piyasaları kararı tepkiyle karşılamışlardır. Osmanlı Bankası yetkilileri hadiseden kendilerinin haberi olmadan böyle bir uygulamanın başladığını ifade etmişler ve gelişmeleri hayretle karşıladıklarını bildirmişlerdir.

1876 Nisanından itibaren bütün ödemelerin durdurulması Osmanlılara karşı gösterilen tepkinin daha da yoğunlaşmasına sebep olmuş borsalarda bir panik başlamış ve Osmanlı tahvilleri önemli ölçüde değer yitirmeye başlamıştır (Önsoy, 1999, s.112). 1877 Rus harbi Osmanlı hazinesini ödemek zorunda kalınan tazminat neticesinde eskisinden de kötü bir duruma soktu. Osmanlı Bankasının aracılığıyla Londra'da halka müracaat usulüyle yeni bir istikraz için teşebbüse geçildiyse de pek talip çıkmadığından tahviller %52 fiyatla Osmanlı Bankası tarafından satın alındı. Savaş sonucunda Osmanlı Devleti 35 milyon lira harp tazminatı ödemek mecburiyetinde kalınca durum daha da vahimleşti (Kütükoğlu, 1994, s.549-550; Blaisdell, 1940, s.110).

İngiltere, Fransa'nın alacaklarına karşılık Osmanlı Devleti'ne karşı bazı yaptırımlar için çalışmalarına başladığı sırada, devlet ödemeler konusunda samimi olduğunu ve batıda başlatılan bu tür söylentileri yalanlamak için çalışmalarına başlamıştı. Babıâli kendisiyle anlaşmaya hazır olan Osmanlı Bankası ve yerli alacaklılara kendisine bir teklif hazırlamalarını istemiştir. Gelişmeler üzerine 22 Kasım 1879 tarihinde aşağıdaki maddeleri ihtiva eden bir sözleşme hazırlanmıştır (Önsoy, 1999, s.142).

1.Hükümetin Osmanlı Bankası ve Galata bankerlerine olan 8.725.000 lira tutarındaki borç 10 yılda (faiz ve taksitleriyle) 1.100.000 liralık taksitler halinde ödenecektir. İfade edilen 1.100.000 lira her biri 275.000 liralık taksitlere bölünecektir.

2.Hükümet, borçlara teminat olarak tütün, tuz, pul, müskirat, İstanbul ve civarı deniz ürünleri vergisi, İstanbul ve civarı, Edirne, Samsun ve Bursa ipek öşürünü gösterecekti.

3.Bu kalemlerin hasılatından 1.100.000 lira çıkarıldıktan sonra geri kalan kısım, diğer bazı gelirlerle birlikte hükümetin dış ve diğer iç borçlarının ödenmesine tahsis edilecektir.

4.On yıl sona ermeden evvel hükümet söz konusu 8.725.000 liralık borcu öder veya alacaklıları için daha müsait şartlar ihtiva eden anlaşma yaparsa bu mukavele fesh edilecektir.

19. yüzyılın son çeyreğine girildiğinde Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde ciddi açıklar verdiği kaynaklara yansımaktadır. Aşağıdaki tabloda Osmanlı Devleti'nin 1878–88 yılları arasındaki ithalat ve ihracat rakamları ile bunun neticesinde ortaya çıkan açıklara dair bilgiler verilmiştir.

Tablo 3: Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaret Verileri 1878-1888

(Milyon Kuruş Olarak)

Yıllar	İthalat	İhracat	Açık
1878-79	2001	839	1161
1879-80	1942	876	1066
1880-81	1785	850	935
1881-82	1949	1129	819
1882-83	2019	1096	923
1883-84	1976	1239	737
1884-85	2064	1351	713
1885-86	2000	1303	698
1886-87	2070	1367	704
1887-88	2011	1214	797

Kaynak: Esin Irmak, age., s.23

Yukarıdaki tabloda, 1878–88 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin on yıllık ithalat toplamı 19.817 milyon kuruş, ihracatı 11.264 milyon kuruş ve aradaki açık ise 8.535 milyon kuruş olarak görülmektedir. 1878–88 yılları arasında yıllık ortalama ithalat 1981 milyon kuruş, ortalama ihracat 1126 milyon kuruş ve bu yılların ortalama yıllık açığı ise 855 milyon kuruşa tekabül etmektedir. İthalat ve ihracat arasındaki en büyük fark 1878-1879 yıllarında 1161 milyon kuruş olarak görülmektedir. Daha sonraki yıllarda ise ithalat ihracatın yaklaşık iki katına yakın bir rakama ulaşmıştır.

Muharrem Kararnamesi

Kırım Savaşı'nın ardından başlayan dış borçlanma süreci 1875 yılında ilân edilen iflas ile doruk noktasına çıkmıştır. 1881 yılına gelindiğinde ve Osmanlı maliyesi üzerine Avrupa alacaklılarının denetimi kurulduktan sonra ise, Osmanlı bürokrasisi bütçe açıklarını denetim altına almadan dış borçlanmaya girişmenin uzun vadeli maliyetleri ve sonuçları hakkında artık

hayli deneyimliydi (Pamuk, 1999, s.233). Türk, İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Avusturya, imtiyazlı tahvil hamillerinin temsilcilerinden derlenmiş “*Düyûn-ı Umumiyye Varidat-ı Muhassasa İdaresi*” tesis edilerek Osmanlı borçlarının tahsili konusu gündeme getirildi. 1881’de dış borçların itibarî değeri yarıya indirildi, Avrupalı alacaklılar Osmanlı maliyesi üzerinde denetimini ve dış borç ödemelerinin düzenli sürmesini sağlamak üzere Düyun-u Umumiye İdaresini kurdular (Pamuk, 1999, s.233). Yabancı alacaklı temsilcileriyle Osmanlı hükümeti temsilcileri arasında müzakereler 13 Eylül 1881 tarihinden 20 Aralık 1881 tarihine kadar üç ay devam etmiştir. 20 Aralık 1881 tarihi, 28 Muharrem 1299 tarihine rastladığından anlaşma “*Muharrem Kararnâmesi*” adını almıştır (Önsoy, 1999, s.153). Muharrem Kararnamesine, 1858, 1860, 1862, 1863, 1865, 1869, 1870, 1872 ve 1873 istikrazları dâhil edilmiş olup; Fransa ve İngiltere’nin kefil oldukları 1855 istikrazı ile Mısır vergisi karşılık gösterilerek akdedilen 1854, 1871 ve 1877 istikrazları Kararnâme dışında bırakılmıştır (Önsoy, 1999, s.153).

Tahvilâtın amortismanı muayyen bir cetvele göre yapılacaktı. Birinci grup 1858 ve 1862 istikrazlarından terekküp ediyordu; 1860, 1863, 1864, 1872 istikrazları ikinci grubu teşkil ediyordu, 1865, 1869 ve 1873 istikrazları üçüncü gruba ve nihayet Düyun-u Umumiye tahvilâtıyla ikramiyeli tahvilât dördüncü gruba dâhil bulunuyordu (Blaisdell, 1940, s.118-119). Gruplara ayırmak hususunda esas, her bir istikrazın teminatı derecesi idi. Evvelâ birinci grup amorti edilecek ve bunu, sırasıyla diğerleri takip edecekti. İtfa senede iki kere ve Meclisin arzusuna göre ya işтира veya kur’a suretiyle icra olunacaktı. Fii faiz yüzde bir olduğu zaman itfa payı sermayenin yüzde altmış altı ve üçte ikisini teşkil edecekti (Blaisdell, 1940, s.119). Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin kurduğu denetim sayesinde, Osmanlı Devleti’nin dış borçlarında ödediği faiz oranı kısa bir süre sonra %4-5 düzeyine indi. Daha önce 1785 öncesindeki borçlanmalarda ise Osmanlı Devleti dünya fiyatlarının sabit olduğu bir dönemde %10–12 arasında bir faiz ödemekte idi (Pamuk, 1999, s.233).

Osmanlı Devleti’nin iç ve dış borçları Rusya’ya savaş tazminatı 35.000.000 lira dâhil olmak üzere, toplam 237 milyon Osmanlı lirasından (215,5 milyon sterlin) 141,5 milyon Osmanlı lirasına (128,6 milyon sterlin) indirildi; ayrıca, yıllık faiz ve ana para ödemeleri 15 milyon Osmanlı lirasından (13,6 milyon sterlin) 3 milyon Osmanlı lirasına (2,7 milyon sterlin) indirildi (Kıray, 1995, s.212). Meclis İdaresi, 1 Kânunusani 1882’de vazifeye başladı ve 10 Teşrinisani 1879 kararnamesiyle Galata bankerleri sendikasına verilen salâhiyetlere müsteniden Mr. Hamilton Lang tarafından tesis olunan idarî teşkilâtı olduğu gibi eline aldı. İmparatorluk hudutları dâhilinde teşekkül eden bu ecnebi meclis Avrupalı hâmillere pek büyük ümitler veriyordu (Blaisdell, 1940, s.122).

Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin tabanının ve miktarının büyümesinde Osmanlı Devleti ile Düyun-ı Umumiye idaresinin uygulamalarının önemli rol oynadığı görülmektedir (Arıcanlı, 1998, s.133). Devlet, tuzların ve işletilme ile tütün inhisar gelirleri hakkını önce Rüsüm-ı Sitte sonradan Düyun-u Umumiye İdaresine bıraktı. Tanzimat'tan sonra hazineye gelir temin etmek amacıyla siyah veya soğuk damgalı “evrak-ı sahiha” denilen kağıt kullanılırdı. 1873 yılında bu kâğıt kaldırılmış ve yerine damga pulu kullanılmaya başlanmıştır. Bu pulların gelirleri 1882 yılından itibaren Düyun-u Umumiye İdaresine bırakılmıştır. Daha önce iki yıl süre ile Rüsüm-ı Sitte İdaresi tarafından tahsil edilen içki gelirleri Düyun-u Umumiye İdaresine bırakılmıştır. İstanbul ve çevresinde elde edilen su ürünlerinden elde edilen vergiler ve İstanbul ve civarı, Edirne, Bursa ve Samsun ipek öşrü gelirleri. Tömbeki hasılatından yıllık 50.000 liralık gelir. İthal ihraç gümrüklerinin yükselmesi halinde meydana gelecek artışların gelirleri. Temettü gelirlerinden elde edilecek artışlar. Bulgaristan vergisi, Kıbrıs adasından meydan gelecek hasılat fazlası, Doğu Rumeli vergisi, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan idareye ödeyecekleri Osmanlı borçları payı Düyun-u Umumiye İdaresine bırakılmıştır (Önsoy, 1999, s.159). Bu arada, Osmanlı Devleti ile Düyunu Umumiye İdaresi ve Şirketi arasında yapılan 27 Mayıs 1883 tarihli bir sözleşme ile Reji Şirketi kurulmuştur. Reji Şirketi, Osmanlı Devleti sınırları içinde daha önceleri bandrol yönteminin uygulandığı yerlerde, ülke içinde tüketime ayrılan tütünlerin üretim, satın alma, depolama, işlenme ve ayrıca sigara üretim ve satış aşamalarını gerçekleştirmek, bu faaliyetlerini Osmanlı Devleti adına yürütmek üzere kurulmuştu (Oktar, 1992, s.43-44).

1886 yılındaki Gümrük Borçlanması, 1888 yılındaki Anadolu Demiryolları Borçlanması ve aynı yıl yapılan borçlanma yeni dönemdeki malî hareketlerin dış destekli sürdürüldüğünü göstermektedir (Sayâr, 1977, s.257).

1882–1914 yılları arasında borç faizi olarak 124 milyon sterlin ödendi. İdare başarısının bir bölümü, doğrudan uyguladığı reformlardan kaynaklanmaktadır.

Bu uygulamalardan olarak, ipekten alınan aşarı arttırmak için Bursa'da parasız bilgi veren ve dut ağaçları dağıtan “İpekböcekçiliği Enstitüsünü” kurdu. 1890-1910 yılları arasında Türkiye'de 130.000 dönüm araziye 60.000.000 dut ağacı dikilerek 1881-82 yılında 17.000 lira olan ipek öşrü 1906-7 yılında 125.000 liraya çıkarılmış oldu (Blaisdell, 1940, s.138). Göztepe'de “Bağ Aşı Ameliyat Mektebi” ile “Numune Bağı” adlı fidanlık kurulmuş ve bu fidanlık sayesinde her yıl 300-400 bin adet aşılı ve aşısız fidan yetiştirilmiş ve bağcılığın kalkınmasına hizmet etmiştir (Sayâr, 1977, s.254).

Düyun-u Umumiye, bir nevi imparatorluk içinde imparatorluk, maliye içinde maliye idi. Dolayısıyla siyasî teslimiyetin doruk noktası olan Düyun-u Umumiye'nin kurulması, Avrupa devletlerinin kendi aralarında yenişememelerinin sonucu, Osmanlı İmparatorluğu'na verilen

borç oranına göre kolektif sömürülerinin hukukî zeminidir. Düyun-u Umumiye, aynı zamanda Avrupa devletlerinin çıkar için kendi imzalarının da çiğnemelerinin de bir sonucudur (Okçuoğlu, 1999, s.550).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı yani 19. yüzyılı incelendiğinde, yabancı sermaye beraberinde hem ülke içinde hem uluslararası faaliyetler çerçevesinde yapısal değişikliği getirdiği gibi dışa bağımlılık sürecini de hızlandıran bir dönem olarak ifade edilmektedir. İngilizlere imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşma ile başta bu ülke tüccarlarına olmak üzere yeni bazı imtiyazlar verilmiştir. Devletin önemli gelir kalemlerinden olan gümrük resimleri 1838 yılına kadar yıllık %10 iken, bu anlaşmadan sonra ithalatta %5'e, ihracatta ise %3'e indirilmiştir. Dünya iktisadî süreciyle bütünleşme gayretleri 19. yüzyılın ikinci yarısında hızlanarak devam etmiş ve yüzyılın sonlarına doğru Batılı devletlerin hâkimiyeti hissedilmeye başlanmıştır. Devletin gelir kalemlerindeki azalma ve masraflardaki artma, bütçelerde ciddi oranda açıklar yaratmıştır. Tanzimat dönemi idarecileri bu açıkların kapatılması için öncelikle iç piyasadan borçlanma yoluna ya da malî imkânı olanlardan "iane" ve çalışanların maaşlarından kesintiler yapmak suretiyle kaynak yaratılarak açıklar kapatılmak istenmiştir.

Tanzimat döneminde Osmanlı ticaretini yakından ilgilendiren konulardan bir tanesi de bankacılık faaliyetleri olarak görünmektedir. Bankacılık konusundaki ilk denemeler 1844 yılında Londra'da bir grup İngiliz tüccar tarafından kurulan İzmir Ticaret Bankası olup, bunu 1847 yılında Galata bankerlerinin 200 bin sterlin sermaye ile kurulan İstanbul Bankası takip etmiştir. Bu alandaki faaliyetler Avrupa'da ve Osmanlı ülkesinde meydana gelen siyasî hadiselerin yarattığı olumsuz hava neticesinde başarısızlıkla neticelenmiştir. Fransız ve İngiliz sermayesiyle kurulan Osmanlı Bankası bu sahadaki kalıcı çalışmaların ilk örneği olarak görülmektedir. Adı geçen banka, 1863 yılında banknot çıkarma yetkisini de almak suretiyle Osmanlı malî piyasasında kısa zamanda güçlü bir müessese haline gelmiştir. Osmanlı Bankasının evrakları 1947 yılına kadar piyasalarda işlem görmeye devam etmiştir.

Mustafa Reşit Paşa'nın Avrupa piyasalarında 1850 yılında borç para bulmak için yaptığı çalışmalar yönetimde meydana gelen değişiklikler neticesinde başarısızlıkla neticelenmiş idi. Yapılan anlaşmanın tatbiki mümkün olmadığından 2,2 milyon frank tazminat ödenmek durumunda kalınmıştır. Kırım Savaşı'nın yarattığı maliyetin giderilmesi için ilk olarak 1854 yılında yabancı ülkelere borç alınmaya başlanmıştır. Alınan ilk dış borcun en önemli özelliği borca kefil olan İngiltere ve Fransa'nın kefil oldukları borcun harcadığı yerleri denetlemek üzere bir komisyon oluşturmasıdır. Bu komisyon Osmanlı Devleti'ne malî alanda ilk defa doğrudan dış müdahaleyi başlatmış ve bu süreç devletin tasfiyesini hazırlayan Düyun-ı Umumiye İdaresinin tesis edildiği 1881 yılına kadar devam etmiştir. 1854 yılından devletin iflas

ilân ettiği 1875 yılına kadar geçen sürede alınan borçlar çok ağır koşullarda alınmış olmasıdır. 1860 yılından sonra hazineye borç olarak giren 1 İngiliz lirasına karşılık olarak, hazineden 2 İngiliz lirası borç ödemesi olarak çıkmıştır.

Tanzimat idaresinin, uygulamaya koyduğu bir başka malî gelişmede piyasalara çıkarılan kâğıt paralar konusunda olmuştur. Osmanlı Devleti'nin resmî parası akçe olmakla beraber piyasada mahallî paralarında tedavülde olduğu bilinmektedir. Sultan Abdülmecid saltanatında kâğıt para basılmasına teşebbüs edilmiş idi. 1840 yılında ilk defa olarak piyasaya çıkarılan 10.000 keselik kaimenin ihtiyaca cevap verememesi üzerine yıllık faizi 6.000 kese olan 48.000 keselik kaime daha piyasaya sürülmüştür. İlk faizsiz kaimeler, 1850 yılında 10 ve 20 kuruşluk kupürler halinde piyasaya çıkarılmıştır. 1861 yılında yüzlük mecidiye altını 350 kuruşa yükselince kaimelerin piyasadaki çekilmesine ihtiyaç duyuldu. Ülkede belli bir istikrara kavuşturulamayan kaime basım işlemine 13 Eylül 1862 tarihinde alınan bir kararla son verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin piyasaya çıkardığı tahvilleri Batı ülkelerindeki tahvillere göre daha kârlı olduğundan yabancıları için bir kazanç kaynağı haline dönüşmüştür. İngiliz yatırımcılar kendi ülkelerinde piyasaya verilen tahvilleri daha az kârlı buldukları için bunları ellerinden çıkararak Osmanlı tahvillerine yatırım yoluna dahi gitmişlerdir. Bu arada yabancı şirketlerin Osmanlı ülkesinde gayr-ı müslim ahaliden ortaklar seçmesi de dikkat çekici olarak ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın sonlarına doğru iktisadî gelişmeler neticesinde, klasik bir devlet yapısından kapitalist bir devlet hüviyetine bürünmüştür.

Osmanlı Devleti malî piyasasında yaşadığı olumsuzluklar ve yüksek faizli borçlar sonucunda 6 Ekim 1875 tarihinde borçlarının ödeyemeyeceğini ilân etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti 1875 tarihinde yaklaşık yirmi yıldan bu yana aldığı borçları ve bu borçların yüklü miktardaki faizlerinin ödeyememesi üzerine, bu kararı almak zorunda kalmıştır. Bu karar iç dış piyasada Osmanlı Devleti'ne karşı önemli ölçüde bir güvensizliğin doğmasına zemin hazırlamış idi. 1881 yılındaki Muharrem Kararnamesi ile alacaklı ülkeler Osmanlı maliyesine kendi müteşebbisleri ve yandaşları sayesinde doğrudan müdahale etmiştir. Düyun-u Umumiye İdaresi, Osmanlı ülkesindeki üretim kaynaklarını artırmak için ipek böcekçiliği ve fidancılığın geliştirilmesi için üretim merkezleri oluşturmuş ve ülkenin ihtiyacı dut ve diğer fidanların bol miktarda yetiştirilmesini sağlamıştır.

19. yüzyılda Osmanlı maliyesini başta borçlanmalar sayesinde olmak üzere ele geçiren Avrupa devletleri, bölgede kısa zamanda kendi iktisadî ve siyasî hakimiyetlerinin tesis etmişlerdir. Devlet yetkilileri, borçlar sayesinde maliyede meydana gelen açıkları kapatabilmek düşüncesinde iken zamanla borç aldıkları ülkelerin etkisi altına girdiklerini fark edememişlerdir. Sürekli artan harcamalar ve borç faizleri devleti iflasa götürdüğü gibi, devletin iktisadî

kaynaklarını ipotek altına alınmasına zemin hazırlamıştır. Ülkemizin kaynakları yakın tarihimize kadar Osmanlı Devlet zamanında alınan bu borçların ödenmesi için kullanılmıştır.

Kaynakça

- Akar, Ş. K., Al, H. (2003). Osmanlı Dış Borçları ve Gözetim Komisyonları 1854–1855. İstanbul.
- Aksoy, E. (1991). *Osmanlı Ekonomik Yapısı Dış Açılma ve Sermaye Hareketleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akyıldız, A. (1996). Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri. İstanbul: Eren Yayınları.
- _____ (2007). Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nı Finansmanı: İç ve Dış Borçlar. Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853–1856). İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Aydın, M. B. (1993). Sömürgeleşme Tarihi, İstanbul: Zagros Yayınları.
- Bağış, A. İ. (1983). Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler, Ankara: Turhan Kitapevi.
- BOA, HH, No.52864.
- Belin, M. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi (Kaynak Yazarlara Göre Türkiye'nin Ekonomik Tarihi Üzerine Denemeler). Çev.: Oğuz Ceylan, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Blaisdell, Donald C. (1940). Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Kontrolü. Çev.: Hazım Atıf Kuyucak, İstanbul: Arkadaş Matbaası.
- Cezar, Y. (1986). Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII.yy dan Tanzimat'a Malî Tarih). İstanbul: Alan Yayınları.
- Danişment, İ. H. (1972). İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Davidson, R. H. (1997). Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856–1876. Çev.: Osman Akınhay, Ankara: Papirüs Yayınları.
- Finkel, C. Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300–1923, Çev.: Zülal Kılıç,
- Finley C. V. (1994). Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbîâli. Çev.: Latif Boyacı, İzzet Akyol, İstanbul: İz Yayınları.
- Genç, M. (2000). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Irmak, E. (1992). Dünden Bugüne Kapitalist Gelişme ve Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Etkin Yayınları.
- Issawi, C. (1966). The Economic History of the Middle East, 1800-1914. Chicago: The University of Chicago Press.
- _____ (1980). The Economic History of Turkey 1800-1914. The University of Chicago Press Chicago and London,.
- İnalçık, H. (1996). Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi. İstanbul: Eren Yayınları.
- Karal, E. Z. (1983). Osmanlı Tarihi. C.VI, Ankara: TTK Yayınları.
- Kasaba, R. (1988). Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi Ondokuzuncu Yüzyıl. Çev.: Kudret Emiroğlu, İstanbul: Belge Yayınları.
- Kıray, E. (1995). Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurmuş, O. (1982). Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi. Ankara: Savaş Yayınları.
- Kuyucuklu, N. (1982). İktisadî Olaylar Tarihi. Kırklareli (İstanbul): Sermet Matbaası.
- Kütükoğlu, M. S. (1974). Osmanlı–İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580-1838) I. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- _____ (1976). Osmanlı–İngiliz İktisadî Münasebetleri (1838-1850) II. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- _____ (1994). Osmanlı İktisadî Yapısı, Osmanlı Devleti Medeniyeti Tarihi. İstanbul: IRCICA Yayınları.

- Lewis, B. (1988). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev.: Metin Kıratlı, Ankara: TTK Yayınları.
- Okçuoğlu, İ. (1999). *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi İç Pazarların Oluşması Süreci*. İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Önsoy, R. (1999). *Malî Tutsaklığa Giden Yol Osmanlı Borçları 1854–1914*. Ankara: Turhan Yayınları.
- Özcan, A. (1995). II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı X, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1884). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi: 1820-1913*. Ankara: Yurt Yayınları.
- _____ (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sarıkoçuncu, A. (1992). *Osmanlı Devleti'nin Çöküşünü Hızlandıran Bir Antlaşma: 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi Sonuçları*. *Askerî Tarih Bülteni*, Sayı 33, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Sayar, N. S. (1977). *Türkiye İmparatorluk Dönemi Malî Olayları*. İstanbul: İTİA Nihad Sayâr Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları.
- Suvla, R. Ş. (1999). *Tanzimat Dönemi İstikrazları* mad. *Tanzimat*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Velay, A. Du. (1978). *Türkiye Maliye Tarihi*. Çev.: Maliye Tetkik Kurulu, Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları.
- Yeniay, İ. H. (1964). *Yeni Osmanlı Borçları*. İstanbul.
- Yerasimos, S. (1980). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*. Çev.: Babür Kuzucu, İstanbul.
- Yıldız, M. (2002). *1856 İslahat Fermanına Giden Yolda Meşrutiyet Arayışları (Uluslararası Baskılar ve Cizye Soruna Bulunan Çözümün İslâmî Temelleri)*. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 7, İstanbul: TİSAV Yayınları.